

УДК 378: 81'271

Голубовська Ірина Владиславівна,
кандидат філологічних наук, доцент,

Підгурська Валентина Юріївна,
кандидат педагогічних наук, доцент,

Житомирський державний університет імені Івана Франка, м. Житомир

ПРАКТИЧНІ АСПЕКТИ ФОРМУВАННЯ КУЛЬТУРИ МОВЛЕННЯ МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ ПОЧАТКОВИХ КЛАСІВ

У статті розкрито зміст поняття «культура мовлення», охарактеризовані комунікативні якості мовлення як значимий фактор становлення майбутніх класоводів. Розглянуто основні аспекти вияву культури мовлення: правильність, точність, доступність, лаконічність, логічність, дієвість, доречність, виразність. Рекомендовано теоретичну інформацію поєднувати з тренувальними завданнями. Наведено приклади практико орієнтованих завдань на формування навичок оптимального використання студентами комунікативних ознак мовлення в їх майбутній професійній діяльності.

Ключові слова: *культура мовлення, комунікативні якості мовлення (правильність, точність, доступність, лаконічність, доречність, логічність, дієвість, виразність).*

Постановка проблеми. Характерною прикметою новітньої доби став щирий інтерес наших співвітчизників до української мови загалом і до літературної зокрема. Багато українців усвідомлює, що саме через мовлення відображається загальнокультурний рівень людини, а бездоганне опанування літературної мови є важливим показником освіченості, інтелігентності. У цій площині закономірно зростає значення й культури мовлення.

Розглянемо сутність поняття «культура мовлення». На думку З. Мацюк, культура мовлення – це дотримання мовних норм вимови, наголосу, слововживання й побудови висловів, точність, ясність, чистота, логічна стрункість, багатство й доречність мовлення, а також дотримання правил мовленнєвого етикету [2, с. 26]. За визначенням М. Ільяша, культура мовлення – упорядкована сукупність нормативних, мовленнєвих засобів, вироблених практикою людського спілкування, які оптимально виражають зміст мовлення й задовольняють умови й мету спілкування [1, с. 5]. О. Семеног зазначає: «Культура мовлення – нормативність і доцільність викладу інформації, тобто філологічне і психолого-педагогічне обґрунтування використання граматичних структур відповідно до умов і вимог конкретної ситуації» [4, с. 200].

Виділяють такі основні аспекти вияву культури мовлення: нормативність (дотримання всіх правил усного й писемного мовлення); адекватність (точність висловлювань, ясність і зрозумілість мовлення); естетичність (використання експресивно-стилістичних засобів мови, які роблять мовлення багатим і

виразним); поліфункціональність (забезпечення застосування мови в різних сферах життєдіяльності) [3, с. 18].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. До питань формування культури мовлення студентів нефілологічних спеціальностей у своїх розвідках зверталися Н. Бабич, О. Біляєв, А. Богущ, Л. Варзацька, М. Вашуленко, І. Вихованець, А. Капська, К. Климова, А. Коваль, К. Козирєва, Т. Лепеха, Л. Мацько, Г. Онуфрієнко, Г. Сагач, З. Сікорська, Л. Скуратівський, О. Сліпушко та ін.

Провідну роль у підвищенні рівня культури мовлення студентів ЗВО відіграють навчальні дисципліни «Українська мова (за професійним спрямуванням)» та «Дитяча література з основами культури і техніки мовлення». Заняття із цих курсів варто будувати таким чином, щоб студенти усвідомлювали мову як важливий засіб формування думки, засіб інтелектуального розвитку, розширення кругозору та прояву культури.

Мета статті: проаналізувати комунікативні ознаки мовлення та запропонувати систему вправ, спрямованих на формування культури мовлення майбутніх класоводів.

Завдання дослідження: характеристика провідних комунікативних ознак мовлення; розробка тренувальних завдань, спрямованих на формування навичок оптимального використання студентами комунікативних ознак мовлення в їх майбутній професійній діяльності.

Результати дослідження. Загалом у процесі вивчення даного питання можна використовувати різні завдання: підготовка повідомлень із проблем культури мовлення; самостійні тренувальні вправи; реферування наукових праць; укладання словничка наголосів; ведення термінологічного словника з курсу тощо.

Однією з головних комунікативних якостей мовлення є *правильність* – відповідність мовлення прийнятим у певну епоху нормам літературної мови (орфоепічним, графічним, лексичним, орфографічним, пунктуаційним, акцентуаційним, словотворчим, морфологічним, синтаксичним, стилістичним).

Розглянемо приклади тренувальних вправ, які можна запропонувати студентам для удосконалення правильності їх мовлення.

Завдання 1. Подані слова перекладіть на українську мову. Порівняйте орфографічні норми української та російської мов.

Рассмотреть, розыск, рассмешить, рассказать, разыграть, разгромить, размышление, рассчитать, разобрать, разбежаться, разломать; бесславный, безграмотный, бессмертный, бескозырка, бесконечный, безработный, бездумный, беспроволочный, бесчестный, безветренный.

Завдання 2. За допомогою словника наголосів поясніть значення поданих омографів. Складіть речення з трьома парами омографів.

Атласний – атласний, білізна – білизна, вершковий – вершковий, вигода – вигода, виходити – виходити, відомість – відомість, гладкий – гладкий, замковий – замковий, зона – зона, ірис – ірис, колос – колос, поділ – поділ, очник – очник, танковий – танковий, ядерний – ядерний.

Не менш важливою ознакою культури мовлення є його *чистота* – усунення з мовлення позалітературних, діалектних, просторічних, жаргонних, брутальних елементів, а також іншомовних слів, уживаних без достатньої

потреби. «Чисте» мовлення відповідає нормам сучасної української літературної мови.

Завдання 3. Подані слова згрупуйте за такими ознаками: діалектизми, жаргонізми, канцеляризми.

Кумачка, шпора, людино-година, дзигарки, крумплі, бомба, шпаргалка, товаропостачання, фізра, засвідчення, ровер, стипуха, ліжко-місце, ділове засідання, академка, ляскавиця, вуйко, вірча грамота, перетика, лісовий масив, ватра, академзаборгованість, абітура, тайстра.

Завдання 4. У поданому уривку знайдіть діалектизми та розподіліть їх по групах: лексичні діалектизми, фонетичні діалектизми, граматичні діалектизми.

– Та цу ногу сапов шкребчи, не ти її слинов промивай, – говорив Іван іспересердя.

– Діду Іване, а батюгов того борозного, най біжить, коли овес поїдає...

Це хтось так брав на сміх Івана, що видів його патороч зі свого поля. Але Іван здавна привик до таких сміхованців і спокійно тягнув бодяк далі. Як не міг бодяка витягнути, то кулаком його вгонив далі в ногу і, встаючи, казав:

– Не біси, вігниєш та й сам віпадеш, а я не маю чєсу з тобою панькатися... (За В. Стефаником).

Глибина знань, ерудиції, словникового запасу майбутнього класовода залежить від *точності мовлення*. Ця комунікативна ознака відображає відповідність (або невідповідність у випадку комунікативної невдачі) мовлення думкам мовця. Точним можна назвати таке мовлення, в якому значення слів відповідають лексичним значенням, зафіксованим у словниках (тлумачних, термінологічних, іншомовних слів тощо).

Завдання 5. Відредагуйте неправильні словосполучення, поясніть причини виникнення помилок.

Кафе під відкритим небом; на ніч дивлячись; я віддаю собі звіт; дитяча площадка; урочисті міроприємства; сходовий проліт; вилита бабушка; невідложне діло; кутова кімната; сильне землетрясіння; біжуча дівчинка; стане в нагоді; писати з нової стрічки; на куті вулиць; творожний десерт; навідатись до музею.

Мовлення майбутніх фахівців не буде досконалим без дотримання такої важливої комунікативної ознаки, як *стислість (лаконічність)* – відсутність у мовленні зайвих слів, непотрібних повторів, слів-паразитів, плутанини. Прагнучи досягти лаконічності, мовець має уникати тавтології (вживання однакових чи спільнокоренових слів), плеоназму (прихованої тавтології), зловживання займенниками.

Завдання 6. Відредагуйте речення. Поясніть на прикладах, як надмірне застосування мовних засобів утруднює сприймання інформації.

1. Наталія Миколаївна – досвідчений дитячий педіатр. 2. Наш університет, він назавжди залишиться в наших серцях. 3. Корисно використовувати і традиційні народні засоби. 4. Сьогодні, значить, студенти запрошуються на екскурсію, значить, до краєзнавчого музею. 5. На жаль, зараз у нас немає вільних вакансій. 6. Вона підійшла до нього і категорично відмовилась іти з ним до них. 7. Я захоплююсь українським народним фольклором.

Високу культуру мовлення забезпечує й *доступність мовлення* – відбір фактів, аргументів, мовленнєвих засобів із максимальним урахуванням можливостей сприйняття мовлення в конкретній аудиторії, тобто з урахуванням життєвого досвіду, освіти, професії, віку, ідейних переконань слухачів. Учитель початкових класів має бути особливо уважним до свого мовлення, оскільки його вихованці ще не готові до сприймання складної термінології.

Завдання 7. Випишіть лінгвістичні терміни, доступні для сприймання учнями початкової школи. Перевірте себе за чинною програмою МОН з української мови.

Звук, літера, метатеза, інтонація, аломорф, корінь слова, речення, склад, графема, наголос, алфавіт, асиміляція, текст, фонема, аналіз, апостроф, голосний звук, іменник, лексема, оронім, частка, прикметник, службові слова, дієслово, омонім, просаподосис, паронім, синонім, антонім, орфограма, префікс, інтерфікс.

Основою *логічності* мовлення майбутніх класоводів є логічне мислення, яке формується запасом знань і вмінням їх передати співрозмовникам. Логічне мовлення забезпечує смислові зв'язки між словами й реченнями в тексті.

Завдання 8. Яких численних логічних помилок припускається горе-наречений – персонаж Павла Глазового?

Прошу лічно дирекцію, а также завком,
Щоб мене не уважали больш холостяком.
Ізо мною в брак вступає будуща жена.
Я для свайби совершаю вбивство кабана,
Какового приобрьол я весом в сто кіло
І в його сопровождаенні їду на село.
Ісходя із цього отпуск розрешіть мені,
Ібо я у брак вступаю на чотири дні...

Висока культура мовлення немислима без дотримання *доречності мовлення* – добору, організації мовних засобів, що роблять мову відповідною меті, умовам, ситуації спілкування.

Завдання 9. Спробуйте розтлумачити подані жаргонізми з мовлення інтернет-користувачів. Поясніть, чому подані слова не доречні за межами інтернет-спільноти?

Гуглити, зафрендити, лайкнути, твітнути, постити, тролити, забанити, хайпанути, хейтер, апгрейдити, бот, флудити, фотожаба, юзати, маякнути, ватник, вишиватник, аватарка, глючити, ігнорити, капсити, нік, мило, фейк, мишкодром, флопнутися.

Для мовлення вчителя характерна така важлива ознака, як *дієвість (впливовість)* – здатність мовця пробуджувати в людях активне ставлення до життя, спонукаючи їх до творчої діяльності.

Завдання 10. Прочитайте фрагмент лекції Ліни Костенко «Гуманітарна аура нації, або Дефект головного дзеркала». За допомогою яких мовних засобів поетеса здійснює емоційний вплив на читачів?

Карамзін відкрив Росію, як Колумб Америку, – сказав Пушкін. Додамо: відкрив великою мірою за рахунок української історії. Америку Колумб відкрив, шукаючи Індію. Доля аборигенів відома. Ми ж Україну відкриваємо в Україні, і це нікому не загрожує ні втратою територій, ні духовних цінностей.

Це лише вимагає перегляду звичної схеми. Перестановки некоректно поставлених дзеркал.

Комунікативна якість, що найбільше залежить від особи мовця, його ерудиції, – *виразність мовлення*. Саме ця риса мовлення створює емоційно-естетичну завершеність думок та почуттів, а також викликає відповідну реакцію слухачів.

Завдання 11. Прочитайте фрагмент оповідання Наталени Королевої «Мати». Підготуйте партитуру поданого тексту.

Сльози стікали по зморщених, жовтих щоках, спливали на світлини, плили по них, а стара й не пробувала їх стирати, тільки дужче притискала до мокрих щок [Авторський правопис – І. Г., В. П.].

– Доле!.. Доле зла!.. За що так скривдила? За що так посміялась?

Хіба ж не тремтіла вона над ними, як квочка над курчатами? Хіба ж не кидалася тигрицею на їхніх ворогів? Чи не віддала їм усієї своєї сили і свого життя, чи не зносила терпеливо і їхніх примх, і їхніх образ, чи ж не вибачала їм усього-усього, аби тільки життя усміхалось до них? Що більше могла вона їм дати?.. І от тепер – вона одна в цілім світі [5, с. 38].

Висновки і перспективи подальших досліджень. Отже, систематична й продумана робота з опанування комунікативних ознак мовлення може стати важливим чинником професійного становлення майбутнього класовода. Сучасний учитель початкової школи повинен не просто засвоїти ознаки культури мовлення, а й постійно дотримуватися їх у фаховій діяльності, адже саме якість мовлення свідчить про професійну підготовку педагога, про його особистісну спрямованість та бажання самовдосконалюватися. Висока культура мовлення є ознакою поваги до дітей, батьків, до педагогічного колективу, та й до самого себе – громадянина держави. Перспективи нових досліджень убачаємо в розробці низки завдань, спрямованих на вдосконалення культури усного фахового мовлення майбутніх класоводів.

Список використаних джерел

1. Ильяш М. И. Основы культуры речи: [учеб. пособие для филол. специальностей ун-тов] / М. Ильяш. – К. ; Одесса : Вища шк., 1984. – 187 с.
2. Мацюк З. Українська мова професійного спілкування: [навч. посібн.] / З. Мацюк, Н. Станкевич. – К. : Каравела, 2005. – 352 с.
3. Пахненко І. І. Методика навчання студентів-словесників професійно-орієнтованого мовлення : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук. : спец. 13.00.02 «Теорія і методика навчання» / І. І. Пахненко. – К., 1995. – 22 с.
4. Семенов О. М. Культура наукової української мови : [навч. посібн.] / О. М. Семенов. – К. : Академія, 2010. – 216 с.
5. Королева Н. Інакший світ : екзотичні оповідання / Н. Королева. – Львів : Бібліотека «Дзвонів», 1936. – 181 с.

References

1. Iliash, M. I., 1984. Osnovy kultury rechi: [ucheb. posobie dlia filol. spetsyalnostei un-tov] [Fundamentals of Speech Culture]. K.; Odessa: Vyshcha shk.
2. Matsiuk Z., 2005. Ukrainska mova profesiinoho spilkuvannia: [navch. posibn.] [Ukrainian for Professional Communication]. K.: Karavela.

3. Pakhnenko, I., 1995. *Metodyka navchannia studentiv-slovesnykiv profesiino-oriientovanoho movlennia* [Methodology for Teaching Students of Philology Professionally-oriented Speech]. K.

4. Semenoh, O. M., 2010. *Kultura naukovoï ukrainskoï movy: [navch. posibn.]* [Culture of Scientific Ukrainian Language]. K.: Akademiia.

5. Koroleva, N., 1936. *Inakshyi svit : ekzotychni opovidannia* [Another World: Exotic Stories]. Lviv: Biblioteka «Dzvoniiv».

В статье раскрыто содержание понятия «культура речи», охарактеризованы коммуникативные качества речи как значимый фактор становления будущих классоводов. Рассмотрены основные аспекты проявления культуры речи: правильность, точность, доступность, лаконичность, логичность, уместность, действенность, выразительность. Рекомендовано теоретическую информацию сочетать с тренировочными заданиями. Приведены примеры практически ориентированных заданий на формирование навыков оптимального использования студентами коммуникативных качеств речи в их будущей профессиональной деятельности.

Ключевые слова: *культура речи, коммуникативные качества речи (правильность, точность, доступность, лаконичность, уместность, логичность, действенность, выразительность).*

In the article "Practical Aspects of Formation of the Speech Culture of Future Primary School Teachers", associate professors Golubovska I. V. and Pidhurska V. Yu. draw attention to the steady interest of contemporary Ukrainians in speech culture, as it is through speech the general cultural level of man is revealed, and impeccable mastering literary language is an important indicator of education and intelligence. The article describes basic communication language principles as a significant factor of professional formation of the future teachers of modern elementary school. Different interpretations of the concept of "speech culture" are considered (on the example of studios Z. Matsyuk, M. Ilyash, O. Semenoh, I. Pakhnenko). The courses "Ukrainian language for professional orientation" and "Children's literature with the basics of culture and technology of speech" play the leading role in raising the level of the culture of students. The focus is on the study of communicative qualities of speech: correctness, accuracy, intelligibility, briefness, logicity, relevance, efficacy, expressiveness. It is recommended to combine theoretical information with training tasks (preparation of reports on problems of speech culture, training exercises for self-fulfillment; abstracts of scientific papers, compiling a dictionary of stress, compiling terminological dictionary, etc.). The article also presents examples of training tasks aimed at developing skills for students' optimal use of specific communicative features of speech in their future professional activities. Systematic and well thought-out work on mastering communicative signs of speech can become an important factor in the professional formation of the future teachers of primary school. Abilities and skills of primary school teachers to skillfully apply appropriate communication qualities can attest their professional preparation and constant desire for self-perfection. The authors of the article are convinced that a high level of speech culture is an indication of respect for children and parents, the pedagogical staff and for him/herself as a citizen of our state.

Keywords: *speech culture, communication qualities (correctness, accuracy, intelligibility, briefness, logicality, relevance, efficacy, expressiveness).*